

Vem förstörde Mora sten?

Svar till Sven-Erik Pernler.

Jag tackar Sven-Erik Pernler för hans svar och konstaterar att det nu finns förutsättningar för en mer saklig diskussion om Mora sten. Först dock ett förtydligande: Vattholmamarmor är namnet på själva stenarten ifråga, vilken brutits i Lenaberg i Vattholma men som inte nödvändigtvis måste komma därifrån. Enligt den av mig tidigare refererade bergartsspecialisten Arne Sundberg på SGU kan den även komma från flyttblock. Namnet Vattholmamarmor började i slutet av 1800-talet ersätta det äldre Lenasten eller Lenabergsmarmor mot bakgrund av att det finns flera orter med namnet Lena i Sverige (Åhman 1985 s. 3).

Om vi börjar diskussionen med trekronorstenen så ligger det i sakens natur att vi inte har några bilder av den som en del av ett större block eftersom inga av de stenar som nu ligger i museibygnaden finns avbildade förrän på 1600-talet, det vill säga i ungefär samma skick som i dag. Och att Mora sten inte uppges ha haft någon skada vid notarius publicus besök år 1434 är lika naturligt eftersom det skedde före de händelser som diskuteras i min uppsats. Men stenens ojämna kanter, vilka syns tydligt redan på Johannes Bureus bild från 1638 (*Mora sten och Mora stenar* s. 13) antyder att den med största sannolikhet en gång varit en del av en större sten. Någon ”renhuggning” som Pernler beskriver det handlar det under alla omständigheter inte om. (Angående Olaus Magnus bild av Mora sten se nedan.)

Pernler går inte närmare in på Karl Knutssons sten och dess säregna utseende, men den har som jag tidigare framhållit formen av ett segment av en cirkel vars diameter kan beräknas till ett värde som överensstämmer väl med vad vi kan förvänta oss av Mora sten. Detta är i själva verket det allra viktigaste indiciet för att den varit en del av denna, vilket lett vidare till hypotesen att detsamma gällt även trekronorstenen och de andra stenarna i museibygnaden med undantag för Erik av Pommerns dokumentsten; en hypotes som stärkts av det gemensamma materialet och måtten på blocken.

Beträffande ”dokumentstenar” framhåller Pernler att det inte verkar ha funnits några tydliga normer för hur de skulle se ut. Men frågan är snarare om de överhuvudtaget förekom annat än i vissa fall, av vilka Erik av Pommerns varit ett. Det är i sammanhanget bestickande att hans sten, den enda som finns belagd i de äldsta källorna, också är en av de två som faktiskt finns kvar.

Mora sten låg vid notarius publicus besök ute på ”plana slätten”, vilket rimligtvis bör ha varit ett gott stycke från den plats vid skogskanten där stenarna ligger i dag. Det troligaste är att det rört sig

om den högst liggande och mest väldränerade delen av ängen, det vill säga det område där den äldsta landsvägen gick och där Juthögen och den artesiska källan var belägna samt dit piren vid ån förefaller att ansluta (jfr. kartor hos Larsson 2022 s. 70). Detta innebär dock inte att stenen behöver ha legat på själva högen, men förslagsvis i närheten av denna.

Den flyttning av kungavalsstenen från ”dess plats på Mora äng” som nämns i Strängnäs-kalendariet har av mig tolkats gälla en transport av stenen till den plats vid museibygnaden där stenarna ligger i dag och låg redan på 1600-talet. Någon återflyttning eller återställning av stenen ”något eller några år senare” som Pernler talar om finns det däremot inga belägg för även om det är möjligt; uppfattningen om en sådan torde i första hand bygga på att man förutsatt att Mora sten även ursprungligen legat där stenarna nu ligger och alltså måste ha flyttats tillbaka dit.

Mycket av Pernlers argumentation bygger på hans tanke att stenen låg kvar på sin ursprungliga plats även under Olaus Magnus vistelse i trakten omkring 1520 och att dennes uppgifter om den bygger på självsyn. Detta är en tämligen ny uppfattning om saken som är högst tvivelaktig mot bakgrund av att det sista kända kungavalet skedde 1457 samt uppgifterna om att Gustav Vasa lät eftersöka stenen. Vi bör nog därför i första hand räkna med att den gängse uppfattningen, det vill säga att Olaus Magnus förmedlar uppgifter som han fått i andra hand, är den korrekta. Att han på sin bild inte ritat in några tre kronor utan en helt påhittad runinskrift behöver därför inte innebära att det inte fanns några kronor på stenen. Bilden skiljer sig för övrigt även från hans egen beskrivning på så vis att inga underliggande stenar syns till, och inte heller de tolv mindre jordfasta stenarna runtomkring.

Pernlers diskussion om valstenens ålder är dock värd att begrunda, och som han skriver är frågan när den tillkom om trekronorvapnet faktiskt funnits där. Tyvärr vet vi ju inte när detta vapen började användas, men knappast under forntiden. Detta betyder dock inte att stenen i så fall behöver ha ersatt en äldre motsvarighet; det är lika möjligt och kanske troligare att man i så fall gjort inhuggningen på en befintlig sten.

Jag har i min uppsats 2010 undvikit att mer detaljerat spekulera i den historiska bakgrunden till de slutsatser om Mora sten som jag dragit. Flera förklaringsmöjligheter finns givetvis, men efter lite mer eftertanke och i nuvarande sammanhang tycker jag att jag kan våga lägga fram ett *hypotetiskt* scenario:

Mora sten flyttades av okänd anledning från sin plats ute på ängen till den plats där stenarna ligger i dag någon gång i mitten på 1400-talet, och det eller de kungaval som sedan skedde gjordes på den nya platsen. Inga särskilda dokumentstenar framställdes. Efter det senaste av dessa val

förstördes stenen genom att den spräcktes i flera block. Förövaren var den siste kungen i raden, Kristian I, vilken såsom unionskonung var den som hade störst anledning att utföra dådet (vilket det spekulerades om redan tidigt) – därmed skulle ju inga senare separata svenska kungaval kunna stadfästas på traditionellt sätt. Delarna kan sedan ha legat synliga där de ligger i dag eller ha gömts undan, kanske i skogen ovanför som ryktet sade. Under alla omständigheter verkar i alla fall några av dem ha kommit till rätta då Karl Knutsson återkom som kung sju år senare. Han valde då ut ett av de större styckena, lät renhugga den kant där spräckningen skett och lät mejsla in dokumentationen om sitt första kungaval 1448 eftersom det var sedan dess han ansåg sig ha varit rättmätig härskare i riket. Delarna blev sedan liggande, öppet eller dolt, och såsom antyds av de äldre källorna började traktens bönder frakta bort en del av dem för sina egna syften, hugga till dem efter behov och mura in dem på samma sätt som i många andra fall gjorts med runstenar eller stenblock från slotts- och kyrkoruiner. När sedan Gustav Vasa och Johan III skickade ut sina knektar för att söka efter i första hand trekronorstenen blev många skrämde och forslade tillbaka de stulna stenarna i den mån de inte återfanns av knektarna, och de fick sedan ligga på den plats där de fortfarande ligger.

En variant på samma scenario är att Mora sten efter flytten faktiskt återbördades till sin ursprungliga plats ute på ängen eller inte flyttades så långt, spräcktes (och gömdes) efter Kristian I:s val och slutligen hamnade nedanför skogsbacken i kanten av ängen i form av ett antal fragment. Tyvärr kommer vi nog aldrig att få veta exakt hur det hela gått till om inte det otroliga inträffar att vi hittar en tidigare okänd källa som beskriver förkloppet eller fler fragment gömda i skogen – kanske något för Lagga hembygdsförening att söka efter?

Referenser

Larsson, Mats G. 2022. Mora ting. *Fornvännen* 117.

Mora sten och Mora stenar. 1993. Uppsala. (Finns som PDF på denna hemsida.)

Åhman, Erik. 1985. *Naturstensmaterialet i Uppsala domkyrka*. Sveriges Geologiska Undersökning, Uppsala

Tensta den 17 juni 2022

Mats G. Larsson

